

Stručné dějiny antropologie

Strávil jsem více než osm měsíců ve vesnici na Trobriandových ostrovech a tato zkušenost mě přesvědčila, že dokonce i tak špatný pozorovatel jako já může získat určité množství spolehlivých informací, pokud si dokáže obstarat správné podmínky pro pozorování.

Bronislaw Malinowski (v dopisu A. C. Haddonovi, květen 1946)

Stejně jako ostatní společenské vědy je také antropologie poměrně mladá disciplína. Svou současnou podobu získala během 20. století, ale jejími významnými předchůdci byli autoři, kteří v dřívějších dobách psali o historiografii, geografii, cestování, filozofii a právní vědě. Dějiny antropologie lze v každém případě psát mnoha způsoby, stejně jako v kterékoli dané společnosti může existovat několik soupeřících verzí národní historie a mýtů o původu, jež podporují skupiny nebo jedinci rozličných zájmů. Historie není primárně produktem samotné minulosti, ale utvářejí ji zájmy současnosti. Současné zájmy podléhají změnám, historické události a osoby se přesouvají do popředí či do pozadí a jsou chápány a hodnoceny jinými způsoby. V důležité knize o současném stavu (převážně) americké kulturní antropologie rozlišuje Bruce Knauft (1996) nejméně čtyři různé „genealogie současnosti“ – tedy čtyři různé způsoby objasňování současné situace. Tato nejednoznačnost minulosti ovlivňuje nejen psaní naší vlastní odborné historie, ale je sama o sobě předmětem antropologického zkoumání, jímž se budeme zabývat později.

Jinými slovy řečeno, nelze napsat neutrální historii antropologie (ani ničeho jiného), ale na následujících stránkách se přesto pokusíme o stručný – a pokud možno – nekontroverzní popis vývoje antropologie.

Počátky antropologie

Je-li antropologie zkoumáním kulturních odlišností, lze její prapočátky vysledovat již ve starověkém Řecku. Historik Herodotos (5. století př. n. l.) napsal podrobné pojednání o „barbarských“ národech žijících východně a severně od Řecka a srovnával jejich obyčeje a víru s obyčejí a vírou Athéňanů. Filozofové označovaní jako sofisté byli patrně prvními filozofickými relativisty a tvrdili (stejně jako mnozí antropologové 20. století), že neexistuje žádná absolutní pravda, protože – jak bychom řekli dnes – pravda závisí na kontextu. Jejich zájem o lidskou rozmanitost a rozličné kulturní hodnoty však měl daleko k vědeckosti – zejména proto, že Herodotos postrádal teorii a sofisté postrádali empirický materiál.

Důvěryhodnějším předchůdcem antropologie je Tunisan Ibn Chaldún (1332–1406), pozoruhodný muž, který předjímal společenské vědy několik set let před jejich vznikem. Jeho hlavní dílo *Mukaddima* („Úvod do historie“) bylo napsáno po roce 1275 a obsahuje pozoruhodné množství poznatků z oboru práva, vzdělání, politiky a ekonomie. Chaldúnův hlavní úspěch však tkví v jeho nenáboženském a teoretickém rámci, v němž zdůrazňuje odlišné formy *sociální soudržnosti*, které jsou podle jeho názoru klíčovou proměnnou odpovědnou za historické změny a nástup nových skupin k moci.

V Evropě se badatelský zájem o kulturní odlišnosti a lidskou přirozenost objevil o sto let později jako důsledek nástupu renesanční intelektuální svobody, objevitelských cest a dobytí vzdálených zemí. Proslulí intelektuálové jako Michel de Montaigne (16. století), Thomas Hobbes (17. století) a Giambattista Vico (18. století) patřili k první generaci evropských myslitelů, která se snažila popsat kulturní rozmanitost a globální kulturní historii a rovněž – jako tomu bylo u Montaigna – vyrovnat se s relativismem. V 18. století se rozvíjela teorie o lidské přirozenosti, sociální teorie a etická filozofie, které braly v úvahu hluboké kulturní odlišnosti, jež rozdělovaly lidstvo. David Hume (1711–1776), který byl vedle Adama Smithe nejvýznačnějším myslitelem skotského osvícenství, tvrdil, že zkušenost je jediným spolehlivým zdrojem platného vědění. Humeova filozofie se takřka okamžitě stala inspiračním zdrojem prvních průkopníků společenských věd, kteří nevěřili úvahám a spekulacím, ale raději se sami vydávali do sociálního světa, aby prostřednictvím svých smyslů získali poznatky z první ruky (výraz *empirický* znamená doslova „založený na zkušenosti“).

K počátkům systematického srovnávacího studia kultury přispěli i mnozí další filozofové 18. století. Nejproslulejší je pravděpodobně Jean-Jacques Rousseau

(1712–1778), který považoval společenské poměry u „divochů“ za utopický ideál; stejně zajímavý je také baron de Montesquieu (1689–1755), jehož *Lettres persanes* (Perské listy, 1722) byly prvním pokusem o vylíčení Evropy, viděné očima fiktivních neevropských návštěvníků. Dalším významným dílem byla velká francouzská *Encyclopédie* (1751–1772), kterou sestavil Denis Diderot (1713–1784). Encyklopedie obsahovala mnoho statí o obyčejích a víře cizích národů. Jeden z jejich nejmladších spoluautorů, markýz de Condorcet (1743–1794; zemřel v jakobínském vězení), se pokoušel kombinací matematických a empirických skutečností vytvořit obecně platné zákonitosti společnosti.

Ve stejném období se v Německu vývoj ubíral poněkud odlišným, ale stejně významným směrem. Zakladatel hnutí *Sturm und Drang*, které se později změnilo v romantismus, Johann Gottlieb von Herder (1744–1803), zpochybnil francouzskou osvícenskou filozofii a zejména Voltairův univerzalistický názor, že existuje jedna univerzální globální civilizace. Herder tvrdil, že každý národ (*Volk*) má vlastní *Geist* neboli duši, a tedy i právo uchovat si své vlastní, jedinečné hodnoty a obyčeje. Tento názor připomíná pozdější kulturní relativismus. Několik teoretických otázek, jimiž se antropologové zabývají dodnes, bylo definováno již na konci 18. století: univerzalizmus versus relativismus (co je společné všem lidem; co je kulturně specifické), etnocentrismus versus kulturní relativismus (morální soudy versus neutrální popisy jiných národů) a lidstvo versus (ostatní) živočišná říše (kultura versus příroda). Antropologie 20. století hlásá, že tyto a další v zásadě filozofické otázky lze nejlépe zkoumat pečlivým a podrobným studiem skutečných žijících lidí v existujících společnostech a s pomocí pečlivě vypracovaných metod, jimiž se srovnává široká škála „obyčejů a postojů“. Antropologie dospěla do tohoto stupně vědeckého usilování několik generací po baronu de Montesquieu s jeho úvahami o Persii a Francii a jejich vzájemným srovnáváním.

Viktoriánská antropologie

Charakteristickým rysem antropologie 19. století byla víra v sociální evoluci – představa, že lidské společnosti se vyvíjely určitým směrem – a s tím související představa, že evropské společnosti jsou koncovým produktem dlouhého vývojevého procesu, který začal společenstvími „divochů“. Tato představa byla typická pro viktoriánskou éru, v níž převládala optimistická víra v technologický pokrok. Byla charakteristická také pro evropský kolonialismus, který se často ospravedlňoval odkazem na to, co Kipling popisoval jako „břímě bílého muže“, tedy domně-

lou povinnost Evropanů „civilizovat divochy“. Autory prvních obecných teorií o kulturní rozmanitosti, jež se dočkaly trvalého vlivu, byli dva muži, vzděláním právníci: Henry Maine (1822–1888) ve Velké Británii a Lewis Henry Morgan (1818–1882) ve Spojených státech. V duchu tehdejší doby oba předložili evolucionistické modely, podle nichž byly západoevropské společnosti vnímány jako vrchol vývoje lidstva. Maine ve svém díle *Ancient Law* (1861) rozlišoval mezi tím, co nazýval společnostmi *statusu* a *smlouvy*. Toto rozlišení přibližně odpovídá pozdější dichotomii mezi tradičními a moderními společnostmi, nebo podle terminologie německého sociologa ze sklonku 19. století Ferdinanda Tönniese kategoriím *Gemeinschaft* (společenství) a *Gesellschaft* (společnost). O statusových společnostech se předpokládá, že fungují na základě příbuzenství a mýtů, zatímco pro společnosti smlouvy jsou rozhodující individuální zásluhy a úspěchy. Přestože jednoduché kontrasty tohoto přístupu byly pravidelně předmětem ostré kritiky, dodnes mají jistý vliv na antropologické myšlení.

Morgan významně přispěl k rozvoji antropologie a mezi jiným napsal také podrobné etnografické pojednání o indiánském kmeni Irokézů. Ve své práci *Ancient Society* (1877; česky *Pravěká společnost*, 1954) uveřejnil evoluční schéma, v němž rozlišoval sedm vývojových fází (od nejnižšího stupně divoštství až po civilizaci). Typologie byla založena hlavně na technologickém pokroku. Materialistický popis kulturních změn okamžitě zaujal Marxe a Engelse, jejichž pozdější spisy o nekapitalistické (nebo předkapitalistické) společnosti byly zřetelně ovlivněny právě Morganem. Kromě jiných Morganových úspěchů se rozhodně musíme zmínit o jeho zájmu o příbuzenství. Rozdělil lidské příbuzenské systémy do určitého počtu typů a za klíč k pochopení společnosti považoval terminologii příbuzenství. Právě díky Morganovi se studium příbuzenství stalo ústředním zájmem antropologie a zůstalo jím dodnes. Ve stejné době působili a psali také historik náboženství Robertson Smith a právník J. J. Bachofen. Vytvořili teorii monoteistického náboženství a (nesprávně) předpokládaného přechodu od matrilinearity k patrilinearitě.

Poněkud netypickým učencem v jinak evolucionistické viktoriánské éře byl německý etnolog Adolf Bastian (1826–1905), který se ohrazoval proti tomu, co považoval za zjednodušující typologická schémata. Čerpal inspiraci z herderovského romantismu i z humanistické tradice německého akademického prostředí a psal četné spisy o kulturní historii. Pečlivě se vyhýbal bezdůvodnému zevšeobecnování, ale přesto tvrdil, že všichni lidé uvažují stejným způsobem. Tuto myšlenku později se značnou důmyslností rozvíjel Lévi-Straussův strukturalismus.

Předním britským antropologem pozdního viktoriánského období byl Edward Tylor (1832–1917), který ovlivnil Darwinovo myšlení o kultuře a jehož obsáhlé dílo zahrnovalo také slavnou definici kultury, o níž jsme se zmínili v úvodu této knihy: „Kultura nebo civilizace v nejširším etnografickém smyslu slova je komplexní celek, který zahrnuje vědění, víru, umění, mravy, obyčeje a všechny další schopnosti a zvyklosti, které si člověk osvojí jako příslušník společnosti.“ (Tylor, 1968 [1871]) Mnozí antropologové dodnes považují tuto definici za užitečnou. Tylorův žák James Frazer (1854–1941), jenž co do proslulosti předčil svého učitele a stal se prvním profesorem sociální antropologie ve Velké Británii, napsal rozsáhlé dílo *Golden Bough* (1890, přepracované vydání 1911–1915; česky *Zlatá ratolest*, 1977 a 2000), ambiciózní komparativní studii mýtu a náboženství. Tylor i Frazer byli evolucionisté a Frazerův hlavní teoretický projekt se mimo jiné soustředil na dokazování, jak se myšlení vyvíjelo od magického přes náboženské až k vědeckému.

Tylor ani Frazer neprováděli podrobné terénní výzkumy, přestože Tylor strávil několik let v Mexiku a napsal tam knihu. Jedna slavná anekdota vypráví o tom, jak se pragmatický filozof William James na jedné slavnostní večeři Frazera zeptal, zda někdy poznal některé z divochů, o nichž toho tolik napsal. Frazer prý odpověděl poněkud pohoršeným tónem: „Chraň Bůh!“ (Evans-Pritchard, 1951).

Vývoj antropologie významně ovlivnily také důležité intelektuální události, k nimž došlo ve druhé polovině 19. století mimo rámec antropologie. Teorie přírodního výběru, kterou v roce 1859 publikoval Darwin ve svém díle *O původu druhů*, byla považována jednak za východisko antropologie (díky svému tvrzení, že všichni lidé jsou úzce spřízněni), jednak později za hrozbu (neboť zdánlivě hájila nadřazenost biologických aspektů nad kulturními; viz Ingold, 1986). Nástup klasické sociologické teorie v dílech Comta, Marxe a Tönniese a později Durkheima, Webera, Pareta a Simmela nabídl antropologům obecné teorie o společnosti, přestože se nepřestává zpochybňovat jejich použitelnost pro neevropské společnosti.

Kvalita etnografických údajů, které používali první antropologové, byla různá. Většina výše zmíněných badatelů se spoléhala na dostupné písemné prameny od misionářských záznamů po cestopisy různé kvality a přesnosti. Potřeba spolehlivějších údajů byla stále naléhavější. Expedice a systematické průzkumy – mezi nejproslulejší patřily britská expedice do Torresova průlivu vedená W. H. R. Riversem a rozsáhlé americké výzkumy indiánských etnik na severozápadním pobřeží Severní Ameriky – poskytly badatelům na přelomu století přesnější přehled o šíři kulturní rozmanitosti, který nakonec vedl ke zhroucení ambiciózních teorií uni-

lineárního charakteru evolučních kulturních procesů, jež byly typické pro antropologii 19. století.

Rakousko-německou specialitou, která působila jako alternativa i doplněk evolucionistického myšlení, byl difuzionismus, tedy doktrína o historické difuzi kulturních rysů. Důmyslné teorie o kulturní difuzi se sice mimo německy hovořící svět nikdy nestaly součástí hlavního myšlenkového proudu (i když měly v anglicky hovořících zemích významné zastánce včetně Riverse), ale až do konce druhé světové války vzkvétaly zejména v Berlíně a ve Vídni. Nikdo nepopíral, že k difuzi skutečně dochází, ale teorie se potýkala s vážnými potížemi v souvislosti s ověřováním platnosti. Difuzionismus vyšel z módy kolem první světové války, když badatelé začali podrobněji studovat jednotlivé společnosti, aniž by se při tom snažili popisovat jejich historický vývoj. Teoretický směr připomínající difuzionismus se však znovu objevil v devadesátých letech 20. století pod nálepkou globalizační teorie (viz kapitulu 19). Tato teorie se pokouší pochopit a popsat způsoby, jimiž moderní masová komunikace, migrace, kapitalismus a další „globální“ jevy působí na místní podmínky.

Navzdory těmto i dalším teoretickým výbojům a metodologickému zjemnění se nástup antropologie v té podobě, v jaké ji známe dnes, spojuje se čtyřmi vynikajícími vědci, kteří působili ve třech různých zemích v prvních desetiletích 20. století. Byli to Franz Boas v USA, A. R. Radcliffe-Brown a Bronislaw Malinowski ve Velké Británii a Marcel Mauss ve Francii.

Boas a kulturní relativismus

Franz Boas (1858–1942), německý emigrant žijící ve Spojených státech, krátce studoval antropologii u Bastiana v Heidelbergu. V devadesátých letech 19. století provedl rozsáhlý výzkum mezi Eskymáky a indiány Kwakiutl. Ve své pedagogické i vědecké práci prosazoval „čtyřdílný přístup“, jenž dodnes odlišuje americkou antropologii od evropské a který se skládá nejen z kulturní a sociální antropologie, ale také z fyzické antropologie, archeologie a lingvistiky. Přes to všechno si Boase dnes připomínáme zejména kvůli jeho myšlenkám. I když se kulturní relativismus na scéně objevil před více než sto lety, Boas z něj učinil ústřední předpoklad antropologického výzkumu. Stavěl se proti velkým evolučním schémátům Tylora, Morgana a jiných teoretiků a hájil spíše přístup zaměřený na jednotlivosti. Tvrdil, že každou kulturu je třeba chápat v jejích vlastních termínech a že by bylo vědecky zavádějící posuzovat a hodnotit jiné kultury podle západní, etnocentrické typolo-

gie, která měří „úroveň rozvoje“. Boas také prosazoval *historický partikularismus*, tedy názor, že všechny společnosti a kultury mají svou vlastní jedinečnou historii, kterou nelze redukovat na kategorii v nějakém univerzalistickém plánu rozvoje. Stejně tak se Boas stavěl proti neopodstatněným tvrzením rasistické pseudovědy, již podporovala většina významných biologů té doby.

Boas trval na puntičkářském shromažďování empirických údajů nejen kvůli svým vědeckým zásadám, ale také proto, že si uvědomoval, že v důsledku kulturních změn rychle mizí jedinečnost kultury – zejména v Severní Americe. Již ve své knize *The Mind of Primitive Man* (1911) tvrdil, že antropologie by měla hájit ohrožená původní společenství.

Snad kvůli svému partikularismu Boas nikdy neshrнул své myšlenky do jednoho teoretického pojednání. Někteří jeho žáci a spolupracovníci, zejména Ruth Benedict, Alfred Kroeber a Robert Lowie, však rozpracovali obecné teorie kultury. Nejslavnější Boasovou studentkou byla Margaret Mead (1901–1978). Přestože její nejúspěšnější knihy pojednávající o různých tichomořských společenstvích byly kritizovány za etnografickou povrchnost (viz kapitulu 4), autorka obratně využívala materiál shromážděný v nezápádních společnostech a s jeho pomocí kladla otázky o genderových vztazích, socializaci a politice západních společností. Její práce snad nejlépe ze všech antropologických studií ukazuje možnosti kulturní kritiky, která je neodmyslitelnou součástí antropologie.

Jeden z nejvýznačnějších Boasových spolupracovníků, lingvista Edward Sapir (1884–1939), formuloval společně se svým žákem Benjaminem Lee Whorfem takzvanou *Sapirovu-Whorfovu hypotézu*, která tvrdí, že jazyk determinuje poznání a že jazyky světa se od sebe nesmírně liší (viz kapitulu 15). V souladu s radikálním kulturním relativismem hypotéza tvrdí, že například indiáni Hopiové díky odlišné struktuře své řeči vidí a vnímají svět naprosto jinak než příslušníci západní kultury.

Díky Boasově vlivu pronikla v první polovině 20. století do základů americké antropologie materialistická morganovská tradice. Později se znovu vynořila jako kulturní ekologie a neoevolucionismus a k Morganově odkazu se hlásili také mnozí marxističtí antropologové. V současné době je však Morganův evolucionismus odsunutý na vedlejší kolej, stejně jako veškerý potenciální vliv Darwinovy evoluční teorie.

Dvě britské školy

Zatímco moderní americkou antropologii utvářeli na jedné straně Boasovi stoupci se svými relativistickými zájmy a na druhé straně potřeba zaznamenávat původní kultury dříve, než zaniknou, ve Velké Británii jako v hlavní koloniální mocnosti byla situace zcela jiná. Míra spoluviny koloniálního působení a antropologů pracujících v koloniích je diskutabilní (Goody, 1995), ale samotná skutečnost imperialismu byla nezbytným, byť obvykle nevysloveným předpokladem pro existenci britské antropologie přinejmenším do doby dekolonizace.

Jako zakladatel moderní britské antropologie je často oslavován polský emigrant Bronislaw Malinowski (1884–1942). Jeho dvouletá terénní práce na Trobriandových ostrovech (v období 1914–1918) se stala dodnes nezpochybnovaným vzorem pro sběr etnografických údajů. Malinowski zdůrazňoval, že pokud se badatel chce důkladně a „zevnitř“ obeznámit s kategoriemi zkoumané společnosti a pokud chce dobře pochopit často sotva zřetelné vzájemné vztahy mezi různými společenskými institucemi a kulturními představami, musí se naučit správně hovořit místním jazykem a zapojit se do každodenního života zkoumaného společenství. Malinowski kladl rovněž nezvyklý důraz na konání jednotlivce. Sociální strukturu nepovažoval za určující faktor, ale spíše za rámec jednání. Psal o široké škále témat, od ekonomiky, technologie a sexu až k záhadnému obchodování *kula* (viz kapitolu 12), a často otevíral nová témata. Přestože se zabýval mnoha obecně platnými tématy, téměř vždy vycházel ze svých trobriandských zkušeností; díky svým místním znalostem však zevšeobecňoval zcela jiným způsobem než příslušníci předchozí generace. Malinowski předpokládal, že všechny instituce dané společnosti jsou vzájemně propojené, a zdůrazňoval, že každý společenský i kulturní jev by se měl studovat ve všech souvislostech. Zastával také názor, že hnací silou rozvoje společenských institucí jsou vrozené lidské potřeby, a proto je jeho směr funkcionalismu někdy označován jako „biopsychologický funkcionalismus“.

Další význačnou postavou meziválečné britské sociální antropologie byl A. R. Radcliffe-Brown (1881–1955). Měl sice výraznější krátkodobý vliv než jeho rival, ale jeho význam po druhé světové válce rychle pohasl. Radcliffe-Brown byl obdivovatelem Emila Durkheima a sám se jen relativně málo věnoval terénnímu výzkumu, ale v duchu encyklopedistů se zaměřoval na rozvoj „přírodní vědy o společnosti“, která by mohla formulovat univerzální zákony společenské integrace. Podle jeho teorie, označované jako strukturní funkcionalismus, jsou činy jednotlivce relativně nedůležité, zatímco větší význam mají společenské instituce (včet-

ně příbuzenství, norem, politiky atd.). Podle tohoto názoru lze většinu sociálních a kulturních jevů považovat za funkční, pokud se podílejí na udržení celkové společenské struktury. Některé jeho nejdůležitější eseje jsou shrnuty v práci *Structure and Function in Primitive Society* (1952), v níž autor ukazuje, jak jsou společnosti podle jeho názoru integrované, jak se společenské instituce vzájemně posilují a jak přispívají k udržení společnosti.

Radcliffe-Brown čerpal své vědecké postoje z přírodních věd a doufal, že odvodí „obecné zákony společnosti“, jež budou svou přesností srovnatelné s fyzikálními či chemickými zákony. Od tohoto programu – stejně jako od strukturního funkcionalismu v jeho nejčistší podobě – většina antropologů upustila, ale mnohé otázky, které řeší současná a zejména evropská antropologie, původně koncipoval Radcliffe-Brown.

Navzdory rozdílně kladenému důrazu měly obě britské školy společný jistý sociologický zájem (který však nesdílely s většinou Američanů) a považovaly společenské instituce za funkční. Obě školy se distancovaly od široce pojatých tvrzení difuzionismu a evolucionismu a lze tvrdit, že v další generaci badatelů se vliv obou otců zakladatelů natolik sblížil, že prakticky splynul (Kuper, 1996), přestože napětí mezi strukturními výklady a výklady soustředěnými na individuálního činitele zůstává živé a produktivní i v dnešní antropologii (viz kapitolu 6).

Mezi žáky Malinowského se objevují významná jména, například Raymond Firth, Audrey Richards a Isaac Schapera. Radcliffe-Brown zase na svou stranu získal patrně nejvlivnější britské antropology padesátých let 20. století, E. E. Evans-Pritcharda a Meyera Fortese. Přednášel často v zahraničí a uvedl sociální antropologii na několik univerzit v britských koloniích (jmenovitě na univerzitu v Sydney a Kapském Městě) a v Chicagu. Britská antropologie zastoupená první generací badatelů po Malinowském a Radcliffe-Brownovi se orientovala na příbuzenství, politiku a ekonomiku. Evans-Pritchardovo mistrovské dílo *The Nuer* (1940) dokazovalo patrně lépe než kterákoli jiná monografie z onoho období intelektuální sílu oboru, který kombinoval podrobnou etnografií, srovnání a vytříbené modely. (Jeho modely byly později kritizovány za to, že byly až příliš uhlazené, než aby odpovídaly zjištěným skutečnostem – tuto námitku budeme blíže zkoumat v kapitole 11.)

Mauss

Přestože v německy mluvícím světě zůstávaly antropologie a etnografie stále ještě významnými obory, po druhé světové válce byly odsunuty do pozadí. Situace ve Francii byla jiná a Francie zůstala po celé 20. století společně s USA a Velkou Británií významným střediskem antropologického myšlení. Již v roce 1903 vydal Durkheim společně se svým synovcem Marcellem Maussem (1872–1950) významné pojednání o systémech vědění *Primitive Classification* (Durkheim a Mauss, 1963). Roku 1909 vydal Arnold van Gennep práci *Les Rites de passage* (česky *Přechodové rituály*, 1997), překvapivě originální analýzu iniciačních rituálů (toto téma se později stalo základní součástí disciplíny, viz kapitolu 14). Filozof Lucien Lévy-Bruhl předložil teorii o „primitivní mysli“, kterou považoval za „prelogickou“. Tato teorie byla později odmítnuta Evans-Pritchardem, Maussem a dalšími. Významná expedice z Dakaru do Džibuti (1922–1923) pod vedením mladého etnografa Marcela Griaulea a zásadní spisy původně misionáře a později etnografa Maurice Leenhardta o obyvatelích Nové Kaledonie zásobily Francouze čerstvým empirickým materiálem.

Meziválečná francouzská antropologie pod vedením Marcela Mausse nebyla tak metodologicky puristická jako konstituující se britské tradice a tak dobrodružná jako americká antropologie. Postupně si osvojila nenapodobitelnou kontinentální příchut, která se projevovala na stránkách vlivného časopisu *L'Année Sociologique*, jehož zakladatelem byl Durkheim. Mauss, jenž se nikdy nezabýval vlastním terénním výzkumem, čerpal ze svých rozsáhlých znalostí jazyků, kulturní historie a cizího etnografického výzkumu a napsal řadu erudovaných, originálních a hutných esejí sahajících od tématu výměny darů až po národ, tělo a pojetí osoby. Anglicky mluvící svět jeho výjimečně rozsáhlé dílo od té doby pravidelně znovu objevuje a po zásluze oceňuje.

Maussovo teoretické postavení bylo složité. Byl pevně přesvědčen o významu systematického srovnávání a o existenci opakujících se modelů v sociálním životě v každé době a na každém místě, a přesto při úvahách o podobnostech a odlišnostech různých společností často skončil u relativistického tónu. Stejně jako Radcliffe-Brown se i Mauss inspiroval Durkheimem, ale naprosto jiným způsobem. Nepokoušel se vytvořit „přírodní vědu o společnosti“ opírající se o „zákony“, ale snažil se popsat a klasifikovat výrazně odlišná společenství a hledat jejich strukturní podobnosti. Doufal, že se mu tak podaří dospět k pochopení obecných dimenzí sociálního života. Mauss vlastně nikdy nevydal pod svým jménem žádnou knihu a jeho

slavná esej *Essai sur le don* (1923–1924; česky *Esej o daru, podobě a důsledcích směny v archaických společnostech*, 1999) byla poprvé publikována v časopise *L'Année Sociologique*, který Mauss redigoval po Durkheimově smrti v roce 1917.

Velkou část svého času a energie Mauss mezi válkami věnoval dokončení a vydání nedokončených prací svých spolupracovníků, kteří zahynuli v první světové válce.

Esej o daru někteří odborníci považují za nejvýznamnější antropologický text 20. století; dodnes jsou čteny a obdivovány i Maussovy kratší studie. Dumont (1986) připomíná, že přestože Mauss sám nikdy nevedl žádný terénní výzkum, na svých každotýdenních seminářích podrobně přednášel o metodách pozorování.

Přechod od evolucionistické teorie a velké syntézy ke specifitější, podrobnější a empiricky založené práci, který se v různých podobách odehrál ve Velké Británii, USA i ve Francii v prvních desetiletích 20. století, nebyl ničím menším než intelektuální revolucí. V průběhu několika málo let byly práce Tylora, Morgana, a dokonce i Frazera odsunuty do šeré minulosti a celý obor prakticky převzala malá skupina badatelů, kteří za podstatu nové disciplíny považovali intenzivní práci v terénu, kulturní relativismus, studium konkrétních málo početných společenství a pečlivé srovnávání. Akademické instituce, konference a učené časopisy dnes stavějí na obrazu antropologie jako vědní disciplíny, jejíž základy vybudovali Boas, Malinowski, Radcliffe-Brown a Mauss. Do jisté míry to platí také pro antropologické tradice ostatních zemí (viz Vermeulen a Roldán, 1995) včetně Indie, Austrálie, Mexika, Argentiny, Holandska, Španělska, Skandinávie a částečně také pro německy mluvící země. Sovětská/ruská a východoevropská antropologie sledovaly jinou linii a udržely si spojení se starší německou tradicí *Volkskunde*, která je popisnější.

Pozdější vývoj v antropologii, jímž se nyní budeme krátce zabývat, svědčí jak o spojitosti se základy disciplíny, které byly položeny před druhou světovou válkou, tak o revoltě proti nim.

Druhá polovina 20. století

Po druhé světové válce prudce vzrostl počet profesionálních antropologů a institucí zabývajících se výukou a terénním výzkumem. Disciplína se také rozrůznila, částečně i kvůli „populačnímu tlaku“. Objevily se nové specializace, například psychologická antropologie, politická antropologie a antropologie rituálu, a znásobila

se také geografická ohniska zájmu vědců. Zatímco ve dvacátých letech 20. století bylo nejúrodnější oblastí nových teoretických objevů Tichomoří, ve třicátých a čtyřicátých letech sehrála podobnou úlohu Afrika. Americké zaujetí severoamerickými indiány vykazovalo dlouhodobě stálou intenzitu a v padesátých letech začal vzrůstat zájem o „hybridní“ (neboli *mestizo*) společnosti Latinské Ameriky; antropologové se začali zajímat také o Indii a jihovýchodní Asii, kdežto v šedesátých letech se do popředí zájmu dostaly hornaté oblasti Nové Guineje. Posuny geografického zájmu mohou být provázeny také teoretickým vývojem, protože každá oblast se vyznačuje vlastní problematikou.

Antropologii druhé poloviny 20. století ovlivnil rovněž zánik kolonialismu, a to hned dvojnásobně. Jako banálnější překážka se jevila skutečnost, že bylo obtížnější získat povolení k výzkumu v zemích třetího světa. Kromě toho se ale změnil vztah mezi pozorovatelem a pozorovaným, protože tradičně „pozorované“ národy začaly mít své vlastní intelektuály a mluvčí, kteří často vznášeli námitky proti západní interpretaci jejich způsobu života. Antropologie získala nejen na velikosti, ale také na intelektuálním a akademickém významu. V současné době se nicméně nachází v situaci, jež s sebou nese nové a obtížné úkoly.

Strukturalismus

První velká teorie, která vznikla po druhé světové válce, byl Lévi-Straussův strukturalismus. Claude Lévi-Strauss (nar. 1908) je obdivovatelem Marcela Mausse a stejně jako on se příliš nezabývá terénními výzkumy. Jeho originální teorie lidské mysli vychází z inspirace strukturní lingvistikou, Maussovou teorií výměny a Lévy-Bruhlovou teorií primitivního myšlení (kterou Lévi-Strauss zavrhl). Lévi-Straussova první významná práce *Les Structures élémentaires de la parenté* (1949) představila formálně vytříbený způsob myšlení o příbuzenství se zvláštním zřetelem na systém manželství (výměnu žen mezi skupinami). Lévi-Strauss později rozšířil svou teorii na totemismus, mýtus a umění. Strukturalismus vždy vyvolával polemiku a jeho značný dopad na francouzský intelektuální život daleko přesahoval hranice antropologie. Mnozí významní francouzští antropologové dnešní doby jsou žáky Lévi-Strausse. Anglicky mluvící svět začal přijímat strukturalismus později, protože zásadní Lévi-Straussova díla byla přeložena do angličtiny až v šedesátých letech, ale od samého počátku měla nadšené obdivovatele i odpůrce. Strukturalismus se stal předmětem kritiky, protože jeho závěry nelze testovat

a protože připisuje lidskému myšlení jisté neprokazatelné vlastnosti (nejproslulejší z nich je sklon k myšlení v binárních protikladech). Mnozí badatelé však považovali Lévi-Straussovo dílo za nesmírný zdroj inspirace pro studium symbolických systémů, například vědění a mýtů.

Poněkud odlišný a na dlouhou dobu také méně vlivný směr strukturalismu rozvíjel jiný Maussův žák, Louis Dumont (1911–1999). Zabýval se studiem sanskrutu a Indie a prováděl terénní výzkum na severu, kde žijí Árijové, i na Drávidy osídleném jihu. Dumont měl k Durkheimovu učení o sociální soudržnosti blíže než Lévi-Strauss a ve své zásadní práci o indickém kastovním systému *Homo hierarchicus* (1969) obhajoval holistickou perspektivu (jako opak individualistické). Tvrdil, že Indové (a potažmo mnohé nemoderní národy) se nepovažují za „svobodné jedince“, ale za prvky neoddělitelně začleněné do sítě závazků a společenských vztahů, která je v případě Indie zřetelně hierarchicky uspořádaná.

Většina význačných francouzských antropologů pozdějších generací byla spojována s Lévi-Straussem, Dumontem nebo Balandierem – afrikanistou, jehož práce na poli politické antropologie překlenovala mezeru mezi francouzským a anglosaským světem a zároveň inspirovala neomarxistický výzkum i rozvoj aplikované antropologie.

Reakce na strukturní funkcionalismus

Strukturní funkcionalismus, nyní spojovaný převážně s Evans-Pritchardem a Fortesem, se ve Velké Británii a v koloniích po válce ocitl pod vzrůstajícím tlakem. Evans-Pritchard se dokonce zřekl svých dřívějších názorů, které hlásal v padesátých letech. Tvrdil, že hledání „přírodních zákonů společnosti“ bylo marné a že antropologie by se neměla utvářet jako přírodní, nýbrž společenská věda. Při zpětném pohledu je tento posun často citován jako mezník přesunu priority „od funkce k významu“. Podobný názor vyjádřil v USA také přední americký antropolog té doby Alfred Kroeber. Ostatní badatelé rovněž hledali vlastní cesty, které by je odvedly od původních doktrín, jež začaly být stále častěji považovány za konceptuální svěrací kazajku. Jedním z nich byl například Malinowského žák Edmund R. Leach, jehož práce *Political Systems of Highland Burma* (1954) svědčila o rozchodu s určitými ortodoxními postoji, zejména s Radcliffe-Brownovým výrokem, že sociální systémy mají sklon být v rovnováze, a s Malinowského pohledem na mýty jako na integrující „sociální charty“. Leach, který byl vždy kontroverzní a nepředvídatelný myslitel, se později stal hlavním propagátorem a kritikem

strukturalismu ve Velké Británii. Leachův současník Raymond Firth vyslovil o několik let dříve názor, že existuje rozdíl mezi sociální strukturou (souborem statusů ve společnosti) a sociální organizací (Firth, 1951), kterou považoval za vlastní proces sociálního života. Firth byl toho názoru, že možnost volby a individuální rozmary jsou v dynamickém vztahu se strukturálními omezeními. V padesátých a šedesátých letech se někteří mladí sociální antropologové, zejména F. G. Bailey a Fredrik Barth, inspirovali Firthovými úvahami a teorií her (moderním směrem ekonomie) a rozvinuli teorii sociálního života soustředěného kolem aktéra. Podle tohoto názoru normy a společenské instituce již nezaujímají nejvýznamnější postavení, ale stávají se z nich kontextuální proměnné (nebo podle Barthova programového prohlášení dokonce nezáměrné důsledky záměrného jednání). Max Gluckman, bývalý žák Radcliffe-Browna a blízký spolupracovník Evans-Pritcharda, se vydal poněkud jinou cestou. Opustil holistický program strukturních funkcionalistů, předefinoval sociální strukturu jako poněkud volný soubor omezení a kladl zvýšený důraz na význam jednotlivých aktérů. Mezi Gluckmanovými spolupracovníky byla řada významných afrikanistů, například A. L. Epstein, J. Clyde Mitchell, Victor Turner a Elizabeth Colson. Tato skupina badatelů pracovala v Jižní Africe a v padesátých a šedesátých letech byla průkopníkem městské antropologie a zkoumání etnické příslušnosti.

Neoevolucionismus, kulturní ekologie a neomarxismus

Ve Spojených státech bylo vždy více činných antropologů než kdekoli jinde na světě a samotný obor tam byl velmi rozmanitý. Přestože dodnes zůstává velmi silný vliv boasovského kulturního relativismu, prosadily se i jiné skupiny teoretiků. Od sklonku čtyřicátých let se začal projevoval obnovený zájem o Morganův evolucionismus i o marxismus, což vedlo k vytvoření několika evolucionistických a materialistických výzkumných programů, které nevycházely z boasovské školy. Julian Steward, žák Roberta Redfielda (který byl zase žákem Radcliffe-Browna), postuloval teorii kulturní dynamiky, jež rozlišovala mezi „kulturním jádrem“ (základní instituce jako dělba práce) a „zbytkem kultury“. Popsané dělení silně připomínalo Marxe, ale tento vliv nemohl být ve své době z politických důvodů otevřeně přiznán. Steward vedl výzkumné projekty a dohlížel na výzkumné práce v prostředí latinskoamerických rolníků i severoamerických indiánů a podporoval zaměření na vztahy mezi kulturou, technikou a prostředím. Jeho současník Leslie White zastával ostřeji deterministické názory než Steward (který připouštěl zásadní

lokální odchylky), ale zároveň také považoval symbolickou kulturu za do značné míry autonomní oblast (viz kapitola 13). Mezi významné badatele ovlivněné Whitem patří i Marvin Harris: ve své vlastní teorii ponechal materialistický determinismus, který označuje výrazem kulturní materialismus. Marshall Sahlins se zase v šedesátých letech od neoevolucionismu posunul k symbolické antropologii ovlivněné strukturalismem.

Kulturní ekologie jako převážně severoamerická specialita má původ v učení Stewarda a Whitea a představuje vzácnou spolupráci mezi antropologií a biologií. Zejména v šedesátých letech bylo uskutečněno mnoho podobných studií. Bezpochyby nejslavnější z nich je studie *Pigs for the Ancestors* Roye Rappaporta (1968), v níž se autor pokouší ekologickými termíny popsat opakující se rituál z novoguinejské vysočiny. Náhlý vzestup zájmu o výzkum rolníků z marxistických pozic, zejména v Latinské Americe, nastal v sedmdesátých letech také nepochybně zásluhou Stewardovou.

Nástup radikální studentské politiky na sklonku šedesátých let, jejíž vliv na akademické prostředí se projevoval až do počátku osmdesátých let, měl silný, i když pomíjivý dopad na antropologii prakticky na celém světě. Kromě řady rolnických studií iniciovaných Stewardem a rozvíjených Erikem Wolfem, Sidneyem Mintzem a dalšími badateli, bychom se na tomto místě měli zmínit také o francouzském pokusu o syntézu lévistraussovského strukturalismu, althusserovského marxismu a antropologického relativismu. Emmanuel Terray, Claude Meillassoux a Maurice Godelier se pokoušeli spojit zájem o místní podmínky s univerzalistickou a evolucionistickou teorií společnosti. Přestože marxismus i strukturalismus nakonec vyšly z módy, badatelé – zejména ti, kdo se zabývají aplikovaným výzkumem – dodnes čerpají inspiraci z marxistického myšlení.

Symbolická a kognitivní antropologie

Studie o vědění a symbolických systémech, které se začaly rozvíjet a diverzifikovat po druhé světové válce, se boasovského odkazu držely těsněji než materialistické přístupy. Významným teoretikem tohoto směru je Clifford Geertz, který v šedesátých a sedmdesátých letech napsal řadu vlivných esejů hájících hermeneutiku (interpretační metodu). Zatímco jeho teoretickou originalitu lze do jisté míry zpochybnit (mezi možné předchůdce patří filozof Paul Ricoeur, jehož vliv Geertz připouští, ale také Evans-Pritchard a samotný Malinowski), o autorské originalitě není pochyb. Geertz je snad nejvytříbenějším autorem současné antropologie. Jeho

současník Sahlins publikoval řadu významných prací na různá témata (od Mausovy teorie výměny až k sociobiologii a smrti kapitána Cooka, viz kapitolu 15) a je společně s Geertzem nejvýznačnějším představitelem kulturního relativismu na přelomu tisíciletí. Vytrvale zdůrazňuje autonomii symbolické sféry a tvrdí, že kulturní rozmanitost nelze vysvětlit odvoláním se na materiální podmínky nebo vrozené biologické vlastnosti člověka.

Také v britské antropologii vzrostl po válce a zejména v šedesátých letech (částečně také díky opožděnému objevení Lévi-Strausse) zájem o význam, symboly a poznání. Britská sociální antropologie byla až do té doby značně sociologická, ale objevili se dva badatelé, kteří vynikajícím způsobem spojili odkaz strukturního funkcionalismu se studiem symbolů a významu. Byli to Mary Douglas a Victor Turner. Po vzoru van Gennepa Victor Turner – bývalý spolupracovník Maxe Gluckmana – rozpracoval komplexní analýzu iniciačních rituálů afrických Ndembu v Zambii a poukázal na jejich funkčně sjednocující aspekty, na aspekty užitečné pro účastníky rituálů a na hlubší symbolický význam. Evans-Pritchardova studentka Mary Douglas se po zásluze proslavila svou prací *Purity and Danger* (1966), v níž analyzovala lidskou zaujatost špínou a nečistotou jako nepřímý důsledek úvah o hranicích společnosti a o předělu mezi přirozeností a kulturou. Spojila takřkajíc strukturalismus Lévi-Strausse se strukturalismem Radcliffe-Browna. Plodná a originální autorka je patrně hlavní současnou zastánkyní reformovaného strukturního funkcionalismu (viz Douglas, 1987; viz také kapitolu 6).

Na rozdíl od uvedených (a mnohých dalších) postojů k tomu, jak „kultury“ či „společnosti“ chápou svět, zdůrazňovali někteří antropologové hledisko aktéra a tvrdili, že se nenajdou ani dva jedinci, kteří vnímají svět stejným způsobem, a proto je absurdní vyslovovat všeobecné soudy o celé společnosti. V této oblasti je patrný rozhodující vliv feminismu. Od sedmdesátých let se feministicky orientovaní antropologové zaměřili na určení často zásadních rozdílů mezi mužským a ženským pohledem na svět. Poukazovali na to, že klasické popisy „společnosti“ vycházejí z mužských perspektiv, protože jak antropologové, tak jejich hlavní informátoři byli obvykle muži (Ardenner, 1977). Fredrik Barth, který dříve kritizoval strukturní funkcionalismus z metodologicky individualistického pohledu, publikoval analýzu systému vědění na Nové Guineji a na Bali (Barth, 1975; 1993; viz kapitolu 6) a odhalil značnou rozmanitost v rámci dokonce i velmi málo početných společenství. Radikálnější kritika se ozývala ze Spojených států, zejména po vydání vlivného díla *Writing Culture* (Clifford a Marcus, 1986). Většina autorů této monografie se snažila ukázat, že představy o kulturní celistvosti a jednotných

společnostech byly antropologické fikce. Tvrdili, že skutečný svět je mnohem složitější a neurčitější, než jak se jeví v antropologických spisech. Tyto a podobné práce přispěly k dojmu, že antropologie se v osmdesátých letech a na počátku let devadesátých ocitla v krizi, protože některé její ústřední pojmy, včetně pojmu kultura, se ocitly pod značným tlakem.

Přestože symbolická antropologie často zdůrazňuje kulturní jedinečnost a hájí relativistické pozice, někdy se v ní skrývá hlubší univerzalizmus. Nejvlivnější lingvistickou teorií druhé poloviny 20. století byla generativní gramatika Noama Chomského, která zdůrazňovala podobnosti mezi všemi jazyky. Dokonce i zastánci relativistických pozic potřebují představu univerzálního, aby mohli srovnávat. Strukturalismus a mnohé varianty kognitivní antropologie kladou toto univerzální do lidské mysli (viz D'Andrade, 1995). Z tohoto pohledu lze dokonce říct, že relativita kultur je pouhým povrchovým jevem, protože mysl pracuje stejným způsobem, ať je kdekoli.

Na počátku nového tisíciletí je antropologie rozrůstající se a diferencovanou disciplínou se silným akademickým zázemím na všech kontinentech, i když její intelektuální těžiště zůstává v anglicky a francouzsky mluvících částech světa. Stále je možné rozeznat rozdíly mezi americkou kulturní antropologií, britskou sociální antropologií a francouzskou *ethnologie*, ale celý vědní obor je dnes jednotnější než kdy dříve – nikoli snad ve svých závěrech, nýbrž v přístupech. Na světě se dnes stěží najde oblast, kterou by etnografové intenzivně neprostudovali, ale protože se svět bez přestání mění, neustále vyvstává potřeba nových výzkumů. Rodí se nové specializace zaměřené na studium etnomedicíny a těla, ale i městské spotřebitelské kultury, reklamy a kyberprostoru. Velké teorie 19. a 20. století – od unilineárního evolucionismu až ke strukturalismu – byly sice většinou opuštěny, ale na druhé straně se zrodily nové teorie tvrdící, že přinášejí nový a sjednocený pohled na lidstvo. Nové pokroky v evoluční teorii a kognitivní vědě nabízejí ambiciózní obecný přehled sociálního života a lidské mysli. Těžištěm oboru stále zůstávají záhady a problémy, s nimiž se potýkali antropologové dřívějších generací – například otázky vědění, příbuzenství, mýtů a rituálů, podstata organizace společnosti. Dnes je však v nových empirických podmínkách zkoumají badatelé specializovaní úžeji než jejich předchůdci.

Doporučená literatura

- Barnard, A.: *History and Theory in Anthropology*. Cambridge, Cambridge University Press 2000.
- Kuper, A.: *Anthropology and Anthropologists: The Modern British School* (3. vydání). London, Routledge 1996.
- Moore, J. D.: *Visions of Culture: An Introduction to Anthropological Theories and Theorists*. Walnut Creek, CA, Altamira 1997.
- Vermeulen, H. F., Roldán, A. A. (eds.): *Fieldwork and Footnotes: Studies in the History of European Anthropology*. London, Routledge 1995.

Terénní výzkum a jeho interpretace

Teorie bez dat je prázdná, ale data bez teorie jsou slepá.

C. Wright Mills

Terénní výzkum

Antropologie se od ostatních společenských věd liší tím, že klade velký důraz na etnografickou práci v terénu a považuje ji za nejdůležitější zdroj nových znalostí o společnosti a kultuře. Terénní výzkum může trvat několik měsíců, rok, dva nebo i déle. Jeho cílem je získat co nejpodrobnější znalosti o zkoumaném jevu. Mnozí antropologové se opakovaně vracejí do míst svých výzkumů po celou svou vědeckou kariéru, aby prohlubovali získané znalosti nebo aby zaznamenávali změny. Přestože se různé antropologické školy liší metodami terénní práce, obecně se shodují na tom, že antropolog by měl zůstat v terénu tak dlouho, dokud tamní obyvatelé a informátoři nepovažují jeho přítomnost za více méně „přirozenou“, přestože badatel vždy zůstává do určité míry cizincem.

Mnozí antropologové se při pobytu v terénu neúmyslně ujímají role šašků: mluví s podivným přízvukem a dělají gramatické chyby, kladou překvapivé a někdy i netaktní otázky, porušují mnohá pravidla chování. Taková role může být vynikajícím východiskem pro terénní práci, i když si ji badatel jen málokdy zvolí dobrovolně. Pokud zjistí, jak místní obyvatelé reagují na jeho chování, získá tím zároveň představu o jejich způsobu uvažování. Každý z nás je v cizím prostředí vnímán více méně jako kašpar. Každá společnost má tolik pravidel chování, že pokud se člověk snaží účastnit se společenského života v cizí společnosti, nutně některá